

5685
Lieber, E.
1970
In: Karsenti 5

אלינור ליבר

מדור לחלדות הרשאה, כה"ט לטואה של האוניברסיטה העברית וחוטה, י"ט
(פרוס י. ליברמן).

Ravism in Antiquity מחלת הפאביזם (Favism) בעולם העתיק

בשנים האחרונות חוקרים בקפדנות את הבעיות הגנטיות והביוכימיות הכרוכות במחסור תורשתי בגוף של אנזימים מסוימים, אולם החוקרים עדיין חונקו במידה מה את התופעות הקליניות המופיעות כתוצאה משנויים אלה. אחד הסינדרומים הקליניים מסוג זה, הוא הנקרא מחלת הפאביזם (favism).

שם המחלה ניתן לה רק בשנת 1894 בקונגרס בינלאומי לרפואה (14 p. Sansone et al, 1958). הוא לקוח מן המלה האיטלקית *favva*, דהיינו הפול (בליטינית: *Vicia faba* L.), היות וסימני המחלה מופיעים כתוצאה של רגישות-יתר לפול. בעלי נטיה זו מפעילים רגישות גם לכמה מאכלים אחרים ולחמרים כימיים מסוימים, כולל תרופות כמו סולפא, אנשים אלה לוקים במחסור תורשתי בגוף של אנזים ספציפי, המכונה — *glucose-6-phosphate-dehydrogenase*. בהעדר אנזים זה עלול הפול, הסלקט נכדמה לתמיס את הכדוריות האדומות של הדם. וכך, כאשר בעל נטיה זו בא במגע עם חומרים אלה, הוא מוחקף התקפה פתאומית של אנימיה הלימ-ליטית מלווה צהבת. אולם כשאין לו מגע עם חומרים אלה הוא מרגיש בריא.

מחלה זו פוגעת בעיקר בעמים היושבים מסביב לים-התיכון ובמיוחד בחושבי יוון, דרום איטליה ואיי סרדיניה וסיציליה. בשנים האחרונות גילו אחוז גבוה של אנשים נגועים במחלה זו גם בארץ, בין יהודים מעדות המזרח, במיוחד בין יוצאי פורליסטאן, פרס ועיראק.

עד השנים האחרונות ידענו מעט מאוד על המחלה. התיאור המקיף הראשון הוא כנראה זה של רופא סיציליאני, הד"ר Antonio Minà La Grua (Antonio Minà La Grua, 1856, בשנת 1856 הוא הוציא לאור חוברת שכתבתה: *Sansone, 1958, pp. 8 ff.*). וברון דבריס על הצבתם האנדוקרית והחליות הים-ימיות אצל האכרים של

ואמנם נשאלת השאלה אם לרופאים פיטאגוראס ואמפדוקלס לא הייתה סיבה רפואית ממש להתנגדותם החריפה לפול. במשך המאה האחרונה הוכיחו כמה רופאים יווניים ואיסלמים את הדעה שפיטאגוראס אסר את הפול על מנת למנוע התקפות של מחלת הפאזיס (pneumonia, cf. Sansone, 1948). בשנת 1948, אולם דעות אלו טרם הוכחו על יסוד רפואי-היסטורי.

בנסותנו לפרש את תורתו של פיטאגוראס אנו נתקלים בכעיה מיוחדת במידה, נוסף על הרגלו לשמור על סודיות. לא נשאר בידינו כל כתב-יד שלו וספק אם בכלל העלה על הכתב את תורתו, אלא מסר אותה רק בעל-פה לתלמידיו. המקורות המוסמכים ביותר על תורתו הרפואית של פיטאגוראס הם תולדות חייו, המסופרות בשלש גוסהאגה, פירי צטס של Diogenes Laertius של Porphyrius ושל Iamblichus. כולן נכתבו בין המאה השנייה והשלישית לסה"נ, וא. כ-800 שנה לאחר מותו של פיטאגוראס. הן מבוססות אמנם על כתבי יד עתיקים הרבה יותר, שזמן כתיבתם במאה הרביעית לפני סה"נ — אם לא קודם לכן — ושגם רוב רובם לא נשארו בידינו. ממך כתבי אמפדוקלס נשארו רק פרגמנטים בלבד (ed. Diels-Kranz, Vol. I, pp. 276 ff.).

מתולדות חיים אלה אנו מרחשמים משני אספקטים מיוחדים במיוחד של יחסו של פיטאגוראס כלפי הפול. הנקודה הראשונה היא שפיטאגוראס מזהיר את תלמידיו לא לנגוע בפול (Iamblichus, p. 100) ולהימנע מכל מגע עם פול ולא רק מאכילתו, גם אמפדוקלס משתמש במלים מורחות כאלו: "הרפו ידיכם מפול!" (Diels-Kranz, op. cit., 31 (21), B 141).

האספקט השני של גישתם של פיטאגוראס ותלמידיו לענין זה, הוא יחס יראת הכבוד יחד עם פחד עצום שהדאו בפני מגע עם פול. למשל מבאי Diogenes Laertius סיפור, שפיטאגוראס אף מצא את מותו בגלל עמדה זו (Diogenes Laertius, op. cit., VIII, 39). ישוב פיטאגוראס בביטוי של אחד מתלמידיו כאשר התקרב כמה מאכילתו והעלה את הכית באש. פיטאגוראס וחבריו הצליחו לברוח, אולם כשהגיעו לשדה פול עמד פיטאגוראס על מקומו ואמר כי מוטב להיחפש מאשר לזנוח את הפול. כך עשו גם רוב חבריו, ואוניברסיטת הדיקום והרגו את כולם. הרבה פרשנים ראו מגובה כוונ מצדו של פילוסוף פיטאגוראס כמנומחה בהחלט ועל כך סרכו להאמין בשרות הספרים מסוג זה וקבעו שמקורם בוזאיי בתחום האגדות.

Castelluono. (Mina La Grua, 1856). במאמר זה הוא תאר את המחלה כפי שהיא הופיעה אצל התושבים באיזור מולדתו בסיציליה. בספרות העתיקה אין למצא תיאור קליני של המחלה, אולם עובדה זו אינה מוכיחה שהיא לא הייתה קיימת. הכללה סמפטומים קליניים כ-"מחלה" או כ-"סינדרום קליני" מוגדרים, שייכת יותר לתקופה החדשה של הרפואה. משל של תופעה זו ביחס למחלות הכליליות של הלב (coronary heart disease) מוכיח לנו בהכמה רבה הפרופ' יהושע ליברוביץ בספרו העומד להופיע בימים אלה (Leibowitz, 1970).

לעומת זאת ידוע לנו, כי בימי קדם היה קיים איסור מסורתי על מגע עם פול במצרים, ביוון ובהודו ואיסור כזה חל אצל שבטים מסיימים בהודו ובאפריקה עד עצם היום הזה. האיסור על פול המפורסם ביותר הוא זה שהטיל הרופא והפילוסוף פיטאגוראס על תלמידיו כדורס איטליה ובסיציליה במאה ה-6 לפני הספירה. כך עשה גם תלמידו, הרופא הסיצילי-יאני אמפדוקלס (Empedocles).

הסיבה לאיסורים אלה טרם הובררה, בעיקר משום שבוהות שונות וס היוו חלק מן "המיסטריות", דהיינו הטקסים הסודיים. גם פיטאגוראס שמר בסודיות מוחלטת על סיבות הוראותיו. האיסור על מגע עם פול שימש, אפוא, נושא לספקולציות ולזיכרונות במשך הדורות מתקופתו של פיטאגוראס ועד היום. רוב הפרושים אפשר לחלק לשתי קבוצות עיקריות. לפי הקבוצה הראשונה מבוסס האיסור על הדעה שלאחר מותו של בן-אדם יוצאת הנפש מהגוף ונוכחת לגופו של בן-אדם אחר, אבל בדרך עשויה היא להתעכב ומן מה בתוך כל צמח שהוא או בגופו של כל בעל חיי. על ידי זה באו פרשנים רבים למסקנה שפיטאגוראס היסס לאכול פול, מחשש שגופו של בן-אדם הייתה מצויה בה פירוש זה אינו מסביר כמובן, מדוע מותר היה לאכול רוב הצמחים האחרים מלבד פול.

לדעת פרשנים אחרים, היה יחסו של פיטאגוראס לפול דומה לזה של רופאים קדומים שבאו אחריו. היחס כלפי הפול בתור מוזה של היפוקראטס (Regimen), של גאלניוס (De simpliciter medicamentis) וגם של הרמב"ם (למשל: במאמרו על הקצרות) היה די אמביבולנטי. הם הכירו אמנם בכך שלפול יש ערך חזונית גבוה מאד ובכל זאת לא תמליצו עליו בתור מוזה רצוי. לדבריהם גורם הפול ל-"אדים" בקיבה (Mauence) האדים" אלה עלולים היו לעלות בתוך הגוף עד למוח ולגרום להפרעות נפשיות. אולם, כפי שכבר אמרנו, לא תיאר אף רופא מהזמן העתיק את הופעתה של מחלה ממשית אחרי אכילת פול.

Empedokles, in *Die Fragmente der Vorsokratiker*, trans. H. Diels, ed. W. Kranz, 3 vols., Berlin, Weidmann, 5th. ed., 1934.

Galen, *Die säfteverdünnende Diät*, 7, in *Werke des Galenon*, trans., E. Beintker and W. Kahlenberg, Stuttgart, Hippocrates-Verlag, Marquardt, 1952. Vol. IV, p. 129. (Not in Kühn edn.).

Hippocrates, *The regimen*, II, 45, in *Hippocrates*, trans., W. H. S. Jones, Loeb Classical Library, London, Heinemann and Cambridge, Mass., Harvard U.P., 1953. Vol. IV, p. 315.

Iamblichus' *Life of Pythagoras*, trans., T. Taylor, London, J. M. Watkins, 1926 (reprint of 1818 ed.).

Leibowitz, J. O., *History of coronary heart disease*, London, Wellcome, 1970.

Minà la Grua, Antonio, *Memoria sopra l'itterizia e su le malattie ordinarie dei contadini di Castelbuono*, Palermo, B. Virzi, 1856.

Porphyrii philosophi Platonici, ed. A. Nauck, Leipzig, Teubner, 1886.

Sansone, G., Piga, A. M., Segni, G., *Il favismo*, Torino, Minerva Medica, 1958.

אולם, כאשר אנו קוראים את התיאור שכתב הד"ר Minà La Grua לפני כ-160 שנה, כעדר-ראייה לתופעות מחלת הפאביום בכפר הסיציליאני, אפשר להבין סיפורים אלה ואת האיסור שהטיל פיתאגוראס ואמפדוקלס על כל מגע עם פול. לפי מחבר זה בכפרים ההרריים בצפון האי היה נמצא אחוז גבוה של בעלי רגישות-יתר לפול. הוא מדגיש מיד (והיום אנו יודעים שהוא צדק בהשערותו) שהגורם העיקרי להתקפות המחלה בכפרים אלה היא האקסהאלאציה של שדה הפול בזמן פריחת הצמח בתדשי האביב. הוא מסביר שאחרי מגע עם פול, עלול היה איש רגיש לפתח התקפה של חום, צהבת ושתן שחור-אדום ואף לסבול מהתכווצויות ומחוסר הכרה. התקפה מפחידה זו נמשכה ימים מספר ולפעמים הסתיימה במוות. היות ורוב הכפרים היו חסרים כל עזרה רפואית, הציע הרופא למי שידוע לו כי הוא רגיש לפול, לנסות להתרחק ממנו בעונה המסוכנת ובכל אופן לא לעבוד בשדה פול ולא לאכול ממנו. הוא ממשיך אף במלים זהות לאלה של אמפדוקלס ושל פיתאגוראס, שיש להרחיק את הידים מפול ואין לעבור בשדה פול בעונה זו. וכך היה, כנראה, הגוהג בכפרים אלה.

עובדה היא שאין להסביר את תגובתם של פיתאגוראס והאסכולה שלו כלפי הפול לפי כל יסוד רציונלי אחר, מלבד הנסיון להימנע מהתקפות של מחלת הפאביום. יש לציין שרוב תיאורי המחלה המופיעים היום בספרי לימוד רפואיים אינם מראים לנו תמונה קלינית כה מציאותית כמו העבודה הקלאסית של הד"ר Minà La Grua על הופעתה בכפרי סיציליה במאה הקודמת או כמו התיאור המרומז הנמצא בתולדות חייו של פיתאגוראס, על הופעתה בדרום איטליה לפני כ-2500 שנה.

ביבליוגרפיה

מרכוס, מ. מכתב למערכת: "אופק לקורות הפאכיסמוס". הרפואה, 1948, 34, 24-5.

(Marcus, M. Letter to the Editor, *Harefuah*, 1948, 34, 24-5).

משה בן מימון, ספר הקצות, תורגם מבנישטי, ערך ס. מונטר, ירושלים, מאי 1940. מרק שלישי, 15, עמ' 6.

(English translation: *Maimonides' treatise on asthma*, chap. III, 15. Ed. S. Muntner, Philadelphia & Montreal, Lippincott, 1963, pp. 12-13).

Diogenes Laertius, *Lives of eminent philosophers*, Bk. VIII, trans. R. D. Hicks, Loeb Classical Library, 2 vols., London, Heinemann and Cambridge, Mass., Harvard U.P., 1942.